

ROMA DEVLETİNİN EYALET (*PROVINCIA*) SİSTEMİ HAKKINDA

1

Sistemin esasları ve özellikleri

Halil DEMİRCİOĞLU

Roma devleti İtalya'da siyasî mekân vahdeti kurduktan ve burada bir Roma – İtalya konfederasyonu meydana getirdikten sonra, İtalya – dışı fütühata başlamıştır. Umumiyetle Akdeniz fütuhata denilen bu fetihler esnasında Roma devleti eline geçirdiği yerleri, tâ baştan itibaren, İtalya'da yaptığından başka şekilde kendisine ilhak etmiştir. Roma'nın bir istisna ile (Kuzey İtalya), genel olarak İtalya dışında tatbik ettiği bu ilhak sistemi "*provincia*" (eyalet) ismi altında toplanmaktadır. Sistem Roma cihan devletinin yaratılmasında önemli rol oynamış, Roma devletine ve halkına geniş servet ve kudret menbaları sağlamış olmakla beraber, ağır yükler ve geniş mesuliyetler de yüklemiştir. Sistemin zamanla soysuzlaşması, bir bakıma cihan devletinin çöküşünü hazırlayan âmillerden biri olmuştur.

Provincia terimi aslında Roma'da yüksek bir memura (umumiyetle askerî manada) verilen bir görevi tazammun ediyordu. Akdeniz fütuhata devrinde bu kelime fetholunan sahalara için kullanılmaya başlandı. Böylece *provincia* sözü, bir yüksek memurun iş ve aksiyon sahasını, başka bir deyimle, Roma'ya taabi olan sahalara ifade etmeye başlamıştır. Fakat bu sahalara muayyen bir *provincia* (eyalet) halinde organize edilmeleri sonradan olmuştur. Denebilir ki, ilk *provincia*'lar kurulduğu ve idareleri için her sene idareciler gönderildiği halde, Roma'nın hâkimiyeti gene de iyi tayin ve tasrih edilmiş görünmemiştir. Hattâ dağlık kısımlarda bu hâkimiyet çok defa fiili bile olmamıştır.

Gerçekten, Roma devleti deniz-aşırı Akdeniz fütuhatının ilk zamanlarında muayyen ve sarîh bir *provincia* (eyalet) idare sistemi ya-

ratmamış görünüyor. Önceleri fetholunan saha provincia olarak bir Roma yüksek memurunun idaresine bırakılmış, bu memur da hududsuz salâhiyete sahip olarak, orasını idare etmiştir. Fetholunan yerin bir kısmı (çok defa 1/3 ü) devlet arazisi (ager publicus) ilân olunmuştur. Bu saha dahilindeki şehirler-pek azı müstesna-yüksek vergiler ödemek zorunda kalmışlardır. Eyalet sahası içindeki halka karşı olan münasebet ve muamelelerinde Roma devleti, kendinden önce oralara hükmeden devletlerden çok şeyler almış ve benimsemiştir. Bu iş bilhassa, Doğu Akdeniz fütuhati ile ilhak olunan hellenistik devletler sahalılarında bâriz bir şekilde görülmektedir. Gerçekten içlerinde, bir tarafta imtiyazlı şehirler, diğer tarafta da tamamiyle hukuksuz bir taşra halkı bulmuş olan Roma, buraların ilhakında bu iki topluluğa eskisi gibi ayrı muamele yapmak suretiyle provincia sahasını teşkilâtlandırmıştır.

Fakat eyaletlerin idaresi hakkında ilk zamanlarda muayyen bir kaide görülmüyor. Önceleri, o memlekette harp yapması kendisine bırakılmış olan yüksek memur, fetholunan yerin idaresine bakmıştır. Daha sonra provincia (eyalet) praetor'ları memuriyeti ihdas olunmuş ve bunlara muayyen eyaletleri idare görevi verilmiştir. Provincia praetor'ları da, tıpkı diğer yüksek memurlar gibi, bir senelik bir zaman için seçilirlerdi. Mâmafih bu süre hususî senatus kararları ile uzatılabilirdi. Eyaletler çoğaldıkça, bunları idare için eskiden yüksek memurluk yapmış kimseler de gönderildi. Böylelerinden eskiden consullük yapanlar proconsul, praetorluk yapanlar da propraeator olarak giderlerdi. Muayyen bir zamandan itibaren eyalet idarecileri, hep böyle, eskiden yüksek memurluk yapmış olanlardan seçilmişlerdir.

Kendilerine umumî vali deyebileceğimiz bu eyalet idarecileri, idaresi verilmiş eyalet içinde, bütün Roma yüksek memurları gibi, aynı kudret ve salâhiyete (yâni mutlak imperium salâhiyetine) sahiptirler. Fakat bunlar eyaletleri sahası dışında tamamiyle hususî bir şahıs idiler. Eyalet umumî valisi ile birlikte eyalete, malî işlere bakmak için bir quaestor (defterdar) da yollanırdı. Bundan başka umumî valinin yanına, müşavir ve yardımcı olarak bir kaç senator de tefrik olunurdu. Çünkü umumî valilerin vazifeleri çok ve önemli idi. Umumî vali her şeyden önce eyaletinde sulh ve sükûnu temin etmek, eyalet hudutlarını taarruzlardan korumak ile görevli idi. Umumî vali eyaletin baş hâkimi de olduğu için, icabında hâkimlik eder, hattâ bazen eyaletin muhtelif kısımlarındaki mahkemelere başkanlık etmeğe de giderdi. Sonra

umumî vali, eyaletine komşu olan tâbi kırıllar veya müstakil kabillerle diplomatik müzakerelerde de bulunabilirdi. Ayrıca eyaleti dahilindeki yolları ve diğer bayındırlık hizmetlerini teftiş ve mürakabe vazifesi de vardı. Nihayet umumî validen eyaleti dahilindeki mahallî idarelerin faaliyetlerini kontrol etmek te beklenirdi. Böylece umumî valilerin fonksiyonları aynı zamanda hem askerî, hem idarî, kazaî, hem de bazen diplomatik mahiyette oluyordu. Çok defa öyle olmuştur ki, bu kadar çeşitli vazifeleri muvaffakiyetle ifa etmeğe bir çok umumî valilerin ne istidat ve kabilitleri ne de eski tecrübeleri kâfi gelmiştir. Çünkü gelenlerin çoğu, -hattâ muayyen bir zamandan sonra kur'a ile- seçilmiş politikacılardan başka bir şey değillerdi. Bununla beraber, Roma devletindeki karyer şartları, bir eyalet idare etme seviyesine yükselmiş adamlarda, içinde aksiyonun da zarurî olduğu hizmet sahalarında, mutlaka bir parça idarecilik vasfı yaratmış oluyordu. Böylece bunların çoğu, Roma menfaatine olan çeşitli fonksiyonlarını, çok büyük muvaffakiyetsizliklerle karşılaşmadan, başarmış görünüyorlar. Fakat bu, başlarında buldukları eyalet halklarını iyi idare ettikleri manasını tazammun etmez. Buna aşağıda geniş şekilde temas edilecektir.

Şunu derhal söylemek lâzımdır ki, Roma'nın provincia (eyalet) sistemi ancak zamanla inkişaf ve tekâmül etmiştir. Önceleri eyaletlerin idaresini ve durumunu tayin ve tespit eden umumî kanunlar çıkarılmamıştır. Yalnız, her eyalet için, ayrı ayrı olarak, birer eyalet kanunu (*lex provincia*) isdâr edilmiştir. Eyaletlere giden umumî valiler de orada vazifelerine başladıkları zaman bir beyanname çıkararak (*edictum provinciale*), idare başında buldukları müddetçe hangi esas prensiplere göre hareket edeceklerini ilân etmişlerdir ki, bu zamanla teamül haline gelmiştir.

Söylediğimiz bu eyalet kanunlarında, Roma'nın oradaki hakları olduğu kadar, eyalet dahilindeki çeşitli devletlerin ve halkın Roma'ya karşı olan mükellefiyetleri de gayet teferruath bir şekilde tayin ve tespit ediliyordu. Kanun, sırf bu iş için eyalete gönderilmiş olan on senatordan mürekkep bir komisyon tarafından tanzim olunurdu. Böylece kanun maddeleri muhtevasının mahallî şartlara cevap vermesine çalışılmış oluyordu. Umumiyetle bunlarda sert ve katı hükümlerden kaçınıldığı görülmektedir. Sonra, aynı eyalet içindeki devletlerin statüleri arasında da her hangi bir üniformite gözetilmiyordu. Anlaşı-

yor ki, Roma devleti şartların istisnaları şayanı arzu kıldığı her yerde yaptığı gibi, buralarda da, bazı devlet ve halklara hususî imtiyazlar bahşetmeği, bazılarında da hususî tahditler vazetmeği uygun buluyordu.

Bundan dolayıdır ki eyalete ait şehirlerin birbirlerine göre mevkileri de daima çeşitli olmuştur. Bunda, Roma'lıların eyaletleri organize ederken de uyguladıkları muhakkak olan "*divide et impera*" (ayır ve hükmet) prensibinin büyük hissesi olmakla beraber, bu şekilde hareketin asıl kaynağının şu görüş ve telekkiden çıktığını unutmamak lâzımdır. Çünkü eyaletler, Romalılar tarafından tâ baştan itibaren kendi malları "Roma halkının çiftlikleri" (*praedia populi Romani*) olarak telâkki edilmiş yâni her şeyden evvel bir varidat kaynağı olarak düşünülmüşlerdir. Bunun içindir ki eyaletteki şehirlerin büyük bir kısmı, haraç veya vergi (*stipendium, tributum*) namı altında Roma'ya birşeyler vermekle mükellef (*civitas stipendiariae*) olarak görülüyor. Bunlar bir nevi bağımlılık içinde idiler, ancak mahallî işlerinde hür ve serbest bulunuyorlardı. Umumî valiler bunları kontrol hakkına sahiptiler ve bu cihet eyalet kanununda tek tek maddelerle tasrih ediliyordu. Fakat bu kontrol işinde bile çeşitli şehirler arasında çok defalar tefrikler yapıldığı vakidi.

Mamafih Roma devleti eyaletlerde, kendi çıkarlarına uygun düşen yerlerde, eyalet halkına, bu çıkarlarla mütenasip bir hürriyet bırakmaktan da çekinmemiştir. Bunu, yukarıda söylediklerimizin dışında kalan şehirler grubu göstermektedir. Çünkü, eyaletlerde vergi ve haraçtan, hattâ eyalet umumî valisinin imperium sahasından istisna edilmiş olan şehirler de bulunuyordu. Bunlar aslında hür ve serbest şehirlerdi (*civitas liberae*). Bunları, statüleri bakımından bir kaç gruba ayırmak kaabildi. Bir kısmının hakları ve hürriyeti (*libertas*) hususî bir ittifak muahedesi ile (*foedus*) tespit olunmuştu. Bunlar böylece, nazari olarak, müstakil devletler halinde, Roma'ya tedafüî ve taarruzî bir ittifak muahedesiyle bağ idiler ve mükellefiyetleri de, çok defa, ağır değildi. Kendilerine müttefik şehirler (*civitas foederatae*) denilen bu şehirlerin tam istiklalleri vardı, vergi de vermezlerdi. Yalnız harp zamanında asker veya gemi vermekle mükelleftiler. Bu gruptan sayabileceğimiz diğer bir kısım şehirlerin ise hürriyet ve istiklâli muahede ile tespit olunmaz, yalnız Roma senatusu tarafından garanti edilirdi. Statüleri muahedelere dayanmayan bu gibi şehirlerin bazılarında muayyen bir miktar aidat alındığı da vaki oluyordu.

Bütün bunlar şu hususu açıkça anlatabilir: Roma devleti istisnasız bütün eyaletlerinden vergi almıştır. Fethedilip eyalet haline getirilen yerlerin muayyen bir kısmı (bazı şehirlerin çok münbit toprakları veya kıymetli mâden ocakları) doğrudan doğruya devlet arazisi (*ager publicus*) yapılarak, umumî valiler tarafından devlet namına işletilmeğe bırakılmıştır. Eyalet dahilindeki şehir ve taşra halkından vergi almada, iki metod kullanılmıştır. Bazı eyaletlerde (meselâ "*provincia Asia*" denilen Batı Anadolu'da vergi, hasattan muayyen bir nispet olarak tespit edilmiş ve bunu toplama hakkı da iltizama verilmiştir. Fakat, ekseri eyaletlerde şehirlerin her birine muayyen yekûnda bir para vermek mükellefiyeti konmuştur Bunun toplanması işi ise o şehirlerdeki mahallî otoritelerin ühdesine bırakılmıştır. Verginin toplanma işinin iltizama verildiği yerlerde umumî valinin hayli zor olan iki taraflı vazifesi vardı: Bunlardan biri mültezimlerin tahsilâtı yapabilmelerini temin etmektir. Diğeri de bu mültezimlerin eyalet halkından fazla bir şey almamalarına bakmaktır. Öteki toplama usulünde ise umumî valinin vazifesi kolaydı: Bu da yalnızca şehirlerden toplanmış paraları alarak Roma hazinesine yollamaktır. Bunda umumî valinin verginin miktarı üzerinde bir şey söylemeğe hakkı yoktu; nitekim toplanmasında da rolü olmazdı. Onun rolü ancak, vergilerini şehir otoritelerine geririp vermekte tekâsül gösteren fertleri veya cemaatleri taziyet etmekten ibaretti.

Fakat Roma devleti eyaletlerden, direkt olarak konulan (vasıtasız) bu vergilerden başka endirekt (vasıtalı) vergiler de almıştır. Bunlar esas itibarıyla gümrük resimleri olarak görülmektedir. Sonra, eyalet umumî valilerinin ve eyalet içinde yerleştirilmiş askerî kıt'aların masrafları, ve nihayet, Roma'nın ara sıra çıkan hususî bazı talepleri, hep eyalet halkının omuzlarına yüklenmiş bir nevi vergi yükü olarak mütalâa olunmalıdır. Eyalet halkları üzerindeki bu yük, Roma'nın tatbik ettiği vergi toplama metodları ile mütemediyen ağırlaşmıştır. Eyalet halklarının bundan çektiği eziyetlere bizzat eski Roma tarihçileri şahadet etmektedirler: Vergilerin iltizama verildiği eyaletlerde, devlete peşinen muayyen bir miktar para vererek sonradan halktan bunun bir kaç mislini çıkaran iltizam şirketlerinin eyaletlerde neler yaptığını ve yaptıklarının nereye vardığını, meşhur Roma tarihçisi Titus Livius şu sözlerle gayet veciz bir şekilde ifade etmiştir: Nerede bir vergi mültezimi varsa, orada ya âmme hukuku yoktur; yahut in-

sanların hürriyeti kalmamıştır". Çünkü, bu mültezimler, mukavelelerinden mümkün olduğu kadar fazla kâr etmeğe ve bu kârı da meşru ve gayri meşru her yoldan sağlamağa kararlı idiler. Onlara bu işlerinde çok defa umumî valiller destek olmuşlardır. Gerçekten, çoğu senatorlar sınıfından çıkmış olan bu valiler, ilerdeki seçim şanslarını çoğaltmak amacıyla, kendilerini eyalet halkı hesabına zenginleştirmek için, bunlar üzerine her türlü tazyiki denemişlerdir. Böylece eyaletler zamanla hem mültezimler hem de umumî valiler tarafından o derece soyulmuşlardır ki, artık vergi ödeyemeyecek hâle düşmüşler ve bu sefer Roma için hakikî birer yük olmuşlardır.

2

İdari değişiklikler ve etkileri

Şimdi yukarıdan beri söylediklerimizi biraz tafsile çalışalım ve evvelâ idarî değişikliğin etkilerinden başlayalım: Söylemeğe lüzum yoktur ki, Roma'nın uyguladığı eyalet sistemi, zaptedilen bu yerlerde eskiden mevcut ve muteber olan kanun ve nizamları iptal edip mağlûplara yeni bir idare sistemi getiriyordu. Bu idare bazı yerlerde, mağlupların eski idaresinden daha medenî bir sistem manzarasını göstermiştir. Fakat Doğuda (yani Hellas ve Anadolu'da) böyle olmamıştır. Çünkü, buraları Batı gibi değildi: Bu memleketlerde oturanlar medeniyet ve kültürde o sıralarda Roma'lılardan çok üstün idiler. Böylece Roma'nın eyalet politikası eski hellenistik devletler sahasında önemli tâdillere maruz kalmıştır. Çünkü sivil idarede, eski sisteme göre, büyük değişiklikler yapmak kolay bir iş olmamıştır: Yâni bu memleketlere gelen Roma idarecileri o sıralarda eskiden beri mevcut olan kanun ve nizamları geniş mikyasta nazarı dikkate almadan idareyi organize edememişlerdir. Bunu Roma'nın İtalya dışında ilk eyaleti olan Sicilya'nın durumu da gayet güzel gösterebilir: Bu adada Syrakusai Hellen şehrinin sahasını teşkil eden kısımlar kendi kanunlarını muhafaza etmiş ve halk, eskiden Syrakusai'hlara verdikleri verginin aynını Roma'hlara vermeğe devam etmiştir. Halbuki adanın diğer kısımları bu bakımdan çeşitli kategorilere ayrılmışlardır: Çünkü eyalette üç müttefik şehir, beş koloni şehir, beş serbest ve hür şehir ile on yedi vergi verir şehir görülmektedir.

Akdeniz Doğusunda Makedonia, Epeiros ve Akhaia Roma'lılar tarafından fethedilince, hemen hemen, aynı yolda muamele görmüş-

lerdir. Bilindiği gibi Makedonia eyalet haline sokulmadan önce dört mntakaya (Cumhuriyete) ayrılmıştı. Bunların her biri halkın seçtiği memurlar tarafından idare olunuyordu. Akhaia fethedildiği zaman ise şehirlerin surları yıkılmış, aristokrasi imha edilmiş, memleket tazminat ve para cezaları ile fakirleştirilmiştir. Fakat Roma'lular, halkın kendilerine tehlikeli olamayacak kadar zayıf olduğunu anlar anlamaz, buraya tekrar örf ve âdetleri ve federal idare müesseseleri ihya etmek müsaadesini verdiler. Yalnız burada şunu belirtmek lazım dır ki, Akhaia eyaleti, Peloponnesos'u, kuzey Hellas'ı ve güney Epeiros'u ihtiva ettiği için, mahallî konfederasyonların ihyası, serbest şehirlere ve muayyen bazı mntakalara imtiyazlar verilmesi v.s. hakikatte, millî hisleri kuvvetlendirmeden, Hellas'ın vahdetini parçalamak gâyesini gütmüş-tür.

Fakat Roma'lular Girit'i, Kıbrıs'ı, Afrika'da Kyrene'yi ve nihayet Batı Anadolu'yu eyalat haline getirdikleri zaman da bu yolda hareket etmişlerdir: Gerçekten, buralardaki şehirlere kendi kanunlarını ve âdetlerini muhafaza müsaadesi verildi. Yani bir çok şehirler kendi vatandaşlarını alâkadar ettiği kadar, hem teşriî hem de icraî kuvvete sahip kalmışlar, bazıları da hudutları içinde, eyalet valisinin kontrolünden âzâde bir adâlet tevzii mekanizmasına bile mâlik olmuşlardır. Hattâ İmparator Tiberius zamanında hususî askerî birlikleri olan küçük şehir devletlerinin bile mevcudiyetinden bahsedilmektedir.

Roma'da Cumhuriyet idaresi devam ettiği müddetçe, eyaletler, yukarıda da dediğimiz gibi, Senatus azası arasından seçilen ve gene bu organa karşı sorumlu olan proconsul'ler veya propractor'lar tarafından idare edilmiştir. Bunlar eyaletteki bütün idarî, malî ve adlî işlerin en yüksek mercii idiler. Emirleri altındaki memurlarla hâkimlerin çoğunu bizzat tayin etmek ve değiştirmek yetkisine sahiptiler. Yâni eyalet halkının hayatını ilgilendiren her türlü işler onların emir ve arzusuna tâbi bulunuyordu. Denebilir ki, dünyada hiç bir idare bundan daha fazla sui istimale müsait değildi. Çünkü mutlak hükümdarların mümessilleri bile, hiç bir zaman, bunlara verildiği kadar çok kudret sahibi olmamış, sui istimallerinden ötürü de, hiç bir zaman, bunlar kadar az ceza görmemişlerdir. Çünkü bunların yolsuzluklarından dolayı gidecekleri tek mahkeme-o da ancak memuriyetlerinin bitmesinden sonra-onları gönderen ve sonra da gene arasına alan, senatusun kendisi, veya senatorlardan mürekkep olan mahkeme idi. Böy-

lece işte, eyalet sistemi nazari olarak sağlam bir yapı manzarası göstermiş isede, dizginsiz valiler tarafından sui istimal edilmeğe daima açık bulunmuştur.

Roma'da Augustus ile kaiser'ler (İmparatorlar) devri teessüs edince, Cumhuriyetin bütün askerî kuvvetlerinin komutanlığı fiilen imparatora geçti. Fakat onun esas teşkilâtındaki yeri o zaman henüz bir "hükümdar" niteliğinde değildi. Bundan dolayı ilk imparatorlar Roma'nın ordu ve donanma başkomutanlığını, yâni harp işlerini idareyi, maliyeyi ve bilhassa onlara mukaddes bir karakter vererek şahıslarını dokunulmaz hale getiren başrahiplik (pontifex maximus) sıfatını üzerlerine aldılar: Fakat senatus gene halâ eski fonksiyonlarını devam ettiriyor, yâni icranın önemli kısımlarını idare ediyor, halk meclisi de halâ en yüksek teşriî salâhiyeti haiz bulunuyordu. Bu halin bilhassa eyalet idarelerinde aksaklıklar meydana getirmemesine imkân yoktu.

İşte, senatus ile Kaiser'in devlet içinde meydana gelen bu durumları neticesindedir ki, eyaletler o zaman, ta başta, iki sınıfa ayrıldı: Çoğu hudut mıtakalarında olup içlerindeki askerî kuvvetlerin doğrudan doğruya imparatorun emrinde bulunduğu eyaletler, artık imparatorun vekilleri veya generalleri tarafından idare edildi. Ordunun daimî olarak içlerinde bulunmak zorunda olmadığı eyaletler ise, devletin gene en yüksek sivil mercii olmakta devam eder görünen senatusa tabi kaldı ve bunlar yalnız proconsuller veya propraetorlarla idare edildi. Doğuda ve Batıda bir çok eyaletler sulh ve sükûn içinde oldukları için buraları senatus eyaletleri kaldılar. Meselâ Sicilya, Makedonia, Epeiros, Akhaia, Girit, Afrika'da Kyrene, Anadolu'da Asia ve Bithynia eyaletleri senatusa bağlı idiler. Buna mukabil, güney Anadolu'da Kilikia, Suriye ve sonra Mısır gözetleyecek askerî kuvvetler için müsait bir yer olan Kıbrıs adası evvelâ İmparatorun idaresine bırakıldı. Fakat Augustus sonradan onu da bıraktı ve yerine Roma'yı İtalya dışından gözetlemek ve İtalya ile Hellas'ı ayırmak için Dalmatia eyaletini aldı.

Burada söylemek lâzımdır ki senatus eyaletlerine bakan proconsuller ile propraetorlar, devlet içinde, İmparator eyaletlerine bakan generallerden daha yüksek bir mevkide idiler. Gerçekten bunlar imparatorun kontrolünden âzâde oldukları için eyaletlerinde gene kırallar gibi sorumsuz yaşamakta devam ettiler. Bunlar, İmparatorların kıskançlıklarına hedef ve mevzu olmadıkları ve sonra, senatus tarafından seçilip

gönderildikleri ve gene oraya döndükleri için, her şart altında, müsait hâkimler bulacaklarından emin bir halde, idarede ihtiraslarını istedikleri gibi tatminde serbest kaldılar. Böylece çoğu eyaletlerde mes'uliyetsiz bir idare devam etmiş ve bu bazen tiranlığa kadar soysuzlaşmıştır. Bunların idaresi çok geçmeden en müthiş despotların idaresinden de fena bir hale geldiği için eyaletler halklarından çok kere fer-yat ve figanlar yükselmiştir.

Buna mukabil imparatorun emri altındaki eyaletler daha iyi idare edildiler. İmparatorun vekilleri, mevki itibariyle ekseriya onlardan aşağı olmakla beraber daha geniş komuta salâhiyetine sahiptiler. Çünkü ellerinde hem sivil, hem de askerî salâhiyetler vardı. Fakat bu salâhiyet ve bunu kullanma şekilleri gayet sarîh bir şekilde tayin ve tespit edilmişti. Yâni bunlar ötekilerden daha sıkı bir mürakabe altında idiler. Askerî bir disiplin ile de daha fazla kontrol içinde bulunuyorlardı. Zaten bütün hareketleri imparatorun emirlerinden başka bir şey değildi. O da bunların kendi başlarına olan hareketlerini men ediyordu.

Senatus eyaletlerinde umumî valilerin bütün masraflarının eyalet halkı tarafından tediye olunduğunu yukarda söylemiştik. Bunların idare ve memuriyetleri zamanında muazzam servetler iktisap etmeleri işte, bilhassa, eyaletlere bu suretle masraf diye büyük yekûnda meblâglar tayin etmeleri ile kaabil oluyordu. Bu ağır yük Makedonia ve Akhaia eyaletleri tarafından ikinci imparator Tiberius zamanında o kadar fena hissedilmiştir ki, halkın şikâyetleri imparatoru, nihayet, bunların idaresini, kendisine ait olan Moesia adlı eyalet ile birleştirme kararına götürmüştür. (Fakat ne oldu ise, arkadan imparator Claudius bunları tekrar senatus idaresine terketmiştir). İmparator Vespasianus Thrakia'yı Roma eyaleti haline getirdiği zaman da burasını imparator eyaleti yapmıştır.

Fakat, Roma İmparatorlarının kudreti gittikçe ziyadeleşip te devlet mutlak monarşi haline geldiği ve böylece putperest cumhuriyet devrinden artık eser kalmadığı zaman, eyaletlerin çeşitli idareleri arasındaki farklar da kayboldu. Eyaletler artık hüküm süren imparatorun arzu ve iradesine göre taksim ve tevzi' olundular. Bunların idareleri de, imparatorun, hangi mevkiden olursa olsun, keyfine göre seçtiği memurlara bırakıldı. Yâni Roma'lılar bu işte o zaman artık yeni bir sistem yaratamadılar. Meselâ Hz. İsa'yı mahkûm etmiş olan Pontius Pilate, hâdisenin olduğu İudea eyaletini o zaman, imparatorun bir

procuratoru olarak idare ediyordu. Salâhiyeti, bir proconsul salâhiyeti idi. Halbuki memuriyetinin unvanı, imparator hazinesine ait varidatın idaresine bakan bir maliye memurunun unvanı idi.

Söylemeğe lüzum yoktur ki, eyaletlerin bir çok işleri vardı. Bunun için de eyalet umumî valileri eyalatin taksim edildiği mntakalar içindeki işlere bakacak üç veya dört vekil tayin ederlerdi. Bunların her birinine mahallî bir meclis yardım ederdi. Fakat burada şunu da belirtelim ki, Roma devletinin Batı kısmı halkı ile Doğu kısmı halkının içinde bulunduğu şartlar arasında, o zaman büyük farklar vardı. Batıda halk umumiyetle kölelerden bir az farklı bir muameleye taabi tutuluyordu. Bunlar, üzerinde oturup işledikleri arazinin sahipleri bile telâkki edilmiyorlardı. İlk olarak İmparator Hadrianus, bunlara arazi mülkiyeti hakkı vermiş ve buralara düzenli bir hukuk ve kanun sistemi bahşetmiştir. Halbuki, devletin Doğu kısmında, meselâ Hellas'ta ve Anadolu'da, halk, öteden beri bütün mal ve mülkünü ve hattâ hususî hukunu muhafaza etmiştir. Bu işte bir istisna yalnız Hellas'taki Korinthos arazisinde yapılmıştır: Bunun arazisi Roma devleti namına müsaade edilmiş, şehir tahrip olunduktan sonra da devlet arazisi (ager publicus) ilân olunmuştur.

Akdenizin Batısında ve Doğusunda Hellen'lerin iskân ettikleri bütün memleketlerde eyalet idareleri, mağlûpların (yani Hellenlerin) içtimâî ve kültürel durumlarının, galiplerinkine (yani Romalılarınkine) olan üstünlükleri ile mebsuten mütenasip olarak zarurî bir takım tadillere uğramıştır. İdareyi ve vergi toplamayı kolaylaştırmak için Roma'lılar buralarda buldukları mahallî idarelerin ve malî sistemlerin çoğunu muhafaza etmek zorunda kaldılar. Devletin Doğu ve Batı kısımlarındaki eyaletler arasında mevcut olduğunu söylediğimiz farklar, işte bundan çıkmaktadır. Meselâ büyük hukukçu Scaevola, Anadolu'da Asia eyaletinde proconsul bulunduğu sıralarda, çıkardığı bir beyanname ile, buradaki halkın kendilerinden hâkimler bulundurmalarına ve, davâlarını kendi kanunlarına göre hal ve fasletmelerine müsaade etmişti. Keza Cicero da, Anadolu'da Kilikia'da umumî vali iken, buradaki halkın medenî hürriyetlerini ihya yolunda aynı müsaadekârlığı yapmış görünmektedir.

Bilhassa Doğudaki Roma eyaletleri içinde bir çok hür ve serbest şehirlerin bulunması, mahalli mahkemelerin ve eyalet meclislerinin mevcudiyeti, bunların kanunlarına Roma devletinin saygı gös-

termesi, Hellen lisanına buralarda adetâ resmî bir karakter bahşetmiş ve, böylece, Hellen'lere, Roma'lı efendilerininin despotik kudretlerini genişletmelerini önleyecek, veya, bu mümkün olmadığı takdirde, bu genişlemeden istifade edebilecek tesir göstermelerini imkân dahiline sokmuştur. Ancak, şunu da unutmamak lâzımdır ki, bir çok umumî valilerin keyfi kararları her ne kadar oralarda mevcut kanun ve kaideler ve, muteber âdet ve teamüller ile bazen akamete uğramış ise de, bu manialar gene de gayrı mes'ul otoritelerin sui istimallerini önlemeye kâfi gelmemiştir. Çünkü, umumî valiler, açıkça rencide etmeğe kalkamadıkları o kanunlarla âdetleri, bir çok tazyik metodları ile ekseriya hiçe indirmeği bilmişlerdir. Meselâ Kıbrıs'taki Salamiş şehri halkının borçlandığı paraların yüzde on iki faiz yerine yüzde kırksekiz faizle ödenmesini temin için umumi vali Cicero'ya tazyik yaptırmak isteyen Brutus'un hareketi, eyalet halklarının nasıl bir adaletsizlik ve tazyik ile muamele gördüğünü anlatmağa kâfi gelebilir.

Hulâsa, yalnız Doğu eyaletlerinde değil, devletin diğer eyaletlerinde de, umumî valilerin keyfî bir şekilde idareye nezaret etmeleri ve kazâ işlerini görmeleri keyfiyeti, Roma idaresinin eyaletleri harabeye döndürmesini ve halkı fakirleştirmesini izah için yeter sebebler sayılabilir. Buralardaki halkın servet ve refah imkânları tükenmeden gelen âdil ve insafî bir umumî vali, eyaletine saadet ve refah getirmeyi pek âlâ kudreti dahilinde bulabilirdi. Meselâ Cicero, kendisinin Anadolu'daki Kilikia eyaletini idare ettiği sırada, bunun üzerine güzel bir örnek vermiştir. Fakat başka umumî valiler, eyaletleri öyle soymuşlardır ki, bunları kalkındırmak için devirler geçmesi lâzımgelmiştir. Cicero'nun hususî mektupları, Roma'nın kullandığı yüksek memurların çoğunun, hırslarını tatmin ve tamahlarını teskin için apâşikâr bütün adalet prensiplerini çiğnediklerini gösteren delillerle doldudur. Bunlardan bir çoğu ticaret işlerine dahi karışmışlar, bazıları da hattâ mürabahacılık bile yapmışlardır.

3

Sistem aşırı istismar politikası yüzünden soysuzlaşıyor

Şimdi bir az da eyaletlerde uygulanan malî sistemin aksaklıkları ve bunun neticelerine bakalım: Roma'lıların Batı ve Doğudaki eyalet-

ler halklarına yükledikleri direkt ve endirekt vergilerin mecmuu, ihtimal bu halkların daha önceki devletlere ödediklerinden fazla bir şey değildi. Fakat, keyfî bir şekilde tarholunan, dürüst bir şekilde toplanmayan ve tedbirsizce sarfolunan ufak bir kısım vergiler de mevcuttu ki, bunlar, halkın maddî kaynakları üzerinde, doğru dürüst toplanan ve basiretle kullanılan muazzam yekûnlardan çok daha ağır tesirler yapmışlardır.

Eskiden, Doğuda her şehir ve devlet müstâkil olduğu zamanlarda buranın serveti ve kaynakları çoktu. Her yerin halkı verdikleri vergileri kendi şartlarını düzeltmeğe hasredebiliyordu. Siyasî kudretin merkezleşmesi, bir şehir veya devlete, ötekilerin varidatını da kendi arzularına göre istediği sahalara, meselâ yalnız kendi imar işlerine, tahsis etmesini imkân dahiline sokmuş, böylece, öteki yerlerin sukutu başlamıştır. Fakat merkeziyetin bütün fenahlıkları, vergilerin yabancılara verilmesine kadar pek hissedilmemiştir. Çünkü, Doğudaki şehir devletleri de zaten kendi halklarını, Roma'nın teb'asına tatbik ettiği kadar ağır vergilere tâbi tutmuşlardır. Ancak vergiler yabancı bir devlete, mesela şimdi Roma'ya, verilmeye başlanınca, Roma idarecilerini, liman, su kemeri, tiyatro, mâbet gibi, Roma menfaatleri ile doğrudan doğruya ilgisi olmayan şeylere para sarf etmek zaruretine inandırmak mümkün olmuyordu. Şayet Roma devleti eyaletlerde adâlet prensiplerine sıkı bir bağlılıkla hareket etmiş olsaydı, bilhassa Doğu eyaletleri çok acı şeyler çekmiş olmayacaklardı. Fakat, Roma'nın doymak bilmez hırs ve tamahı, memurların irtikâp ve irtişaları, bilhassa iç harplerin başlamasından sonra hiç bir hudut tanımamış, eyaletlere konan fevkâlâde vergiler çok geçmeden mutad vergilerin yekûnuna baliğ olmuş ve hattâ bunları da aşmıştır. Gerçi buralardaki bazı mütefik şehirler direkt vergiden muaf tutulmuşlardır. Fakat bunlar, hürriyetlerini muhafaza için, Doğunun mukadderatını ellerinde tutan Roma generallerine gönüllü olarak para vermeğe zorlanmışlardır. Bu paralar ise bazen haraç kadar büyük olmuştur.

Cicero, eyalet umumî valilerinin bu hususta halka yaptıkları baskıları açık bir şekilde anlatmaktadır. Bunların keyfî hareketlerini önlemek için Augustus'a kadar her hangi bir tedbir alınmamıştır. Bunların ancak Augustus'tan itibaren kısmen kontrol edilebildiği görülmektedir.

İmperator Augustus'a kadar Roma'lılar Akdeniz havzasında fütihat yapan ordularını Akdeniz kavimlerinden aldıkları vergi ve haraçlarla ayakta tuttular. Bu suretle fethettikleri memleketlerin bütün hazinelerini boşaltıp kendilerine aldılar. Caesar Roma'ya yürüdüğü zaman, dünyanın yağma edilmesi neticesinde Roma'da toplanmış olan paraları israf edercesine kullandı. Bu zenginlik kaynağı tükenince, ondan sonra gelen Augustus, orduları için para aramak zorunda kaldı. İşte bundan dolayıdır ki, Augustus o zaman devlet içinde her kesin vergi vermesi mecburiyeti hakkında bir kararname çıkarmıştır. Şimdi, devlet kısımlara ayrılarak yazıldı. Yıllık gelire göre bir toprak vergisi takdir olundu. Kendilerine bu toprak vergisi teşmil edilmeyen eyalet halkları için de baş vergisi konu.

Doğu'da alelâde eyalet vergilerini işte bu toprak vergisi teşkil etmiştir. Aynı olarak alınan bu vergi umumiyetle mahsülün onda biri üzerine idi. Mamafih bazen beşte bir, bazen de yirmide bir olabilirdi. İşte bu vergi bütün eyaletler vergisinde bir yeknesaklık temin etti ve imparator Marcus Aurelius zamanında da paraya tahvil edildi. Bu vergi sene ve sene takdir olunmazdı; bilakis muayyen seneler için bir kıymet konurdu. İtalya ancak imparator Galerius tarafından M.s. 306 senesinde bu toprak ve baş vergisine tâbi tutulmuştur.

Roma cihan devletinin tebâsı aynı zamanda hayvan vergisi de verirdi. Teb'a bundan başka idhal ve ihraç olunan eşya üzerinden de çeşitli resimler öderdi ki, bunlardan bazıları mallar bir eyaletten diğerine geçerken dahi tahsil olunurdu. Doğudaki eyaletlerde bulunan serbest şehirler kendi vatandaşlarından mahallî vergiler almak hakkını muhafaza etmişlerdir. Sonra eyaletlerde yerleştirilmiş olan askeri kıt'aların iâşe ve ibateleri için de halktan yardım alınmıştır. Hattâ cihan devletinin malî idaresinde reform yapmak için şahsen gayret sarfetmiş olan Augustus'un zamanında bile, eyalet umumî valileri kendi hırs ve tamahlarını tatmin için mevkilerinden istifadeye cesaret etmişlerdir. Roma malî sisteminin eyaletler üzerine olan yükünün, eyaletler halkını çok tazyik ettiğine kanaat getirmiş olan ikinci imparator Tiberius, Roma'ya muazzam bir meblâğ gönderen Mısır umumî valisini, eyaletten fazla vergi almış olduğuna hükmederek, tekdir bile etmişti. Zaten bir umumî valinin eyaletinin vergilerini alçaltıp çoğaltmak yetkisine sahip olması keyfiyeti, o zamanki eyalet maliye sistemi hakkında kâfi bir fikir verebilir. Tiberius'un

umumî valiye bu münasebetle gönderdiği şu haber çok dikkati çekicidir. Tiberius demiştir ki: “İyi bir çoban koyununun yününü kırpar, fakat derisini yüzmez”. Ancak, şunu da söylemek lâzımdır ki, Roma’da hiç bir iktidar, bir eyalet halkına, o halkın takati nispetinde verebileceği bir vergi kesmiş değildir. İmparator Tiberius, Dalmatia kralı Battas’tan, niçin isyan ettiği hakkındaki sualine aldığı cevaptan, Roma cihan devletinin eyaletlerindeki malî idare sisteminin ne kadar bozuk olduğunu anlamıştır. Gerçekten Battas kendisine verdiği cevapta şöyle demişti: “İsyan bizzat İmparator’dan çıkmıştır. Çünkü imparator sürülerini bakmak için çobanlar değil, kurtlar göndermiştir”.

Mamafih, nereden kaabilse oradan servet kazanmak, eyalet umumi valilerinin olduğu kadar imparatorların da şahsî politikalarında uzun zaman en hâkim bir motif olarak kalmıştır. Eyalet umumî valileri eyalet halkını soyarak kendilerini zenginleştirdiler. İmparatorlar da senatorları, mallarını musadere edecek şekilde suçlandırıp mahkûm etmek suretiyle, hazinelerini doldurdular. Roma tarihinde uzun müddet, tâ İustinianus zamanına kadar, hususî mülkleri musadere etmek, devlet varidatının mutâd ve önemli bir tarafını teşkil etmiştir. Hatırlamak gerekir ki, Büyük İskender meşhur seferi ile Asyayı fethettiği zaman, ele geçirdiği hazinelerle dünya ticaretine büyük bir canlılık vermiş, yeni şehirler kurmuş, bir kısım insanlığın umumî refahını yükseltmişti. Roma’lılar, bilhassa Doğu fetihleri sırasında, İskenderden çok daha fazla servetler topladılar. Fakat, Romalıların, ilk muvaffakiyetleri sırasında içinde yaşadıkları sosyal şartlar o kadar aşağı seviyede idi ki, fuhhat esnasında ellerine geçen bütün kaabili nakil şeyleri, ya tahrip ederek yahut alıp götürerek, aslında kendi varidatlarına ilk darbeyi vurmuş oldular. Doğudan alıp götürdükleri servet inanılmayacak kadar muazzamdı. Çünkü, Roma’lılar fethettikleri yerleri âdetâ yağma etmişlerdir. Asırlarca Doğunun zengin şehirlerinde teraküm eden servetleri, Anadolu’dan, Suriye’den, Kıbrıs’tan ve Mısır’dan alınan hazineleri hep Roma’ya taşıdılar. Ve sonra da İtalya ziraatini ihmal etmek bahasına bunları yediler, bitirdiler; Çünkü bütün bu paralar muazzam orduların masraflarına, tenbel bir kısım halkın doyurulmasına, imparator sarayları ile senator köşklerinin ihtişam masraflarına harcandı. Yâni, Roma’yı ve Roma’lıları doyurup eğlendirmek masraflarını bütün eyaletler acı ile hissetti ve bu bilhassa Doğu eyaletlerinin refâhına mal oldu. Roma Cihan devletinin

ilk devirlerindeki eyalet idaresinin malî sistemine hâkim istismarcılığı anlamak için bütün bunları göz önünde tutmak lâzımdır.

Gerçekten, bilhassa Doğudaki eyaletler, hareketlerinde tiranları andıran, teşriî işlerinde gayri hukukî yollardan giden, yâni dürüst olmayan bir idareden ağır ıztıraplar çekmiştir. Umumî hayatın hemen her sahasında Roma devletinin menfaatleri, halkın menfaatlerinin tam tersine ve zıddına bir istikamette gözetilmiştir. Hattâ, kanunların metni yumuşak olduğu yerlerde bile, bunların tatbikatı sert ve haşin olmuştur. Bir misal olarak şunu söylemek kaabildir: Meselâ Roma'nın gümrük resimleri mutedildi ve idhalât ve ihracatta ancak yüzde beşi buluyordu. Gümrük resimlerinin bu kadar mâkul olduğu bir yerde ticaretin parlaması lâzımdı. Fakat, dürüst işlemeyen bir idarenin iş sahiplerinden aldığı hakikî meblâg, nominal olanla münasebeti olmayacak derecede büyük oluyordu. Bunda başka bir cihet te etki yapmıştır: Romalılar ticareti öteden beri istihfaf ve hattâ istihkar etmişlerdir. Bu telâkki onları, ticaret erbabını dolandırıcının bir az iyisi addetmeğe kadar ileri götürmüştür. Ticaret yapanların daima devlete para vermekten kaçınma yollarını aramaları bu düşüncelerini kuvvetlendirmekten hâli kalmamıştır. Akdeniz Doğusundaki eyaletlerin halkı ise daha ziyade tüccar bir halktı. Roma memurları bu bakımdan bunlardan kaabil olduğu kadar para koparmada hiç beis görmemişlerdir. Nihayet şunu da unutmamak lâzımdır ki, Roma'ya ödenecek gümrük v.s. resimleri bunları taahhüt edip devlet kasasına önceden milyonlar yatıran, yâni bunları toplayabilecek kadar malî kudrete sahip olan, mültezimlere (publicani) bırakılmıştı. Bunlar istedikleri kadar talep ediyor iddialarını kuvvetlendirmek için de hususî mahkemelere müracat ediyorlardı. Doğuda gümrük resimlerini alan mültezimlerin tiranlar kadar kuvvetli ve zalim oldukları sözü bundan çıkmıştır.

Burada bu mültezimler üzerinde bir az durmak yerinde olur: Malûmdur ki eski Roma'da suvari sınıfı (equites) devletin malî müteahhitleri idiler, Yâni mültezimler bunlardan çıkıyordu. Bunların gözünde zenginlik birinci plânda rol oynuyordu. Bunlar yalnız varidatı toplamakla kalmazlardı; çok defa bir eyaletin vergisini bir kaç sene için üzerlerine alırlardı. Bunlar gümrük resimlerini toplamak, iltizam işlerine girmek, resmî ve hususî işleri üzerine almak için büyük sermayeli şirketler kurmuşlardı. Yaptıkları işler Roma'nın güttüğü cihan

devleti politikası ile destekleniyordu. Üstelik bunların en zenginleri, yâni başları merkezde, Roma'da yaşıyor ve siyaset adamları ile çok defa iş birliği halinde bulunuyorlardı. Onlar da bunları her türlü taarruzlardan koruyor, girdikleri fena vaziyetlerden kurtarıyorlardı. Bu işbirliği bir zaman bunların davâlarına bakan mahkemelerdeki hâkimlerin de gene kendi sınıflarından seçilmesi gibi garabetlere kadar varmış ve, bu suretle, bunların eyalet halkları ile düştükleri anlaşmazlıkları Roma'da gene kendileri halletmişlerdir.

Eyaletlerdeki malî idare ajanlarının varidatın doğru dürüst toplanmasını temin edemeyecek moral bir bozukluk içinde olduğunu başka taraflarda da görmek kaabildir. Bunlardan biri, eyaletlerde fevkalâde vergi veya aidatın tahsiline memur olan tahsildarların hudutsuz salâhiyetlerinden çıkıyordu: Varidat kanunlarına aykırı hareket edenlere konulan alelâde cezalardan biri de müsadere idi. Bu ceza, para toplayan tahsildarlar tarafından âdetâ bir istismar sistemi haline getirilmiştir. Bir başka iş te, eyaletlerde almış yürümüş olan ihtikâr ticareti idi. Bu da buralardaki mal ve mülk sahiplerini bunları satmağa icbar etmek için yapılıyordu. Malî işlere bakan mahkemelerde bir takım isnatlar ve suçlamalar yapılarak para gasp olunması mutad işler hâline gelmiştir. Sonra, tayin edilen vergileri zamanında veremeyen hür kişiler hemen köle olarak satılıyor ve bu paralar vergiye mahsup ediliyordu. Bir de, askere alınmalardaki liste işleri de önemli bir suis-timal kaynağı hâline gelmiştir. Bir çok dalaverelerle tüccarlara imtiyaz ve inhisarlar verilmiştir. Bir çok defalar imparatorların gözdelerine para toplamak için bazı eyaletlerin parlayan endüstrileri bile mahvedilmiştir. Nihayet öyle bir zaman gelmiştir ki, bir vakitler şehirlerin ve eyaletlerin sadakat nişanesi olarak verdikleri altun nişanlar, zoraki hediyeler haline gelerek âdetâ sabit birer vergi olmuşlardır.

Eyalet halklarının mükellefiyetleri bakımından içine düştükleri bu ağır şartlara ilâveten bir de, buralardaki Roma vatandaşlarının, her türlü vergi ve mükellefiyetlerden muaf olmalarının sebep olduğu durumları ve huzursuzlukları da belirtmek iktiza eder. Çünkü, bu istisnalar ve muafiyetler Doğu eyaletlerini bir çok Roma'lı tüccar ve mürabahacılarla doldurulmuştur. Bunların arasında vatandaşlık hakkını, sırf mahallî vergilerden kurtulmak için spekülasyon yaparak kazanmış yerli kimseler de vardı. Bunu da oralardaki Roma memurlarının dürüst olmayan tutumları yaratmıştı. Çünkü Roma memurları bu muafiyeti vermek

salâhiyetini haizdiler. Roma memurları azâdettikleri kölelerin getirdikleri paralara bile iştirak ve tesahüp âdetinde oldukları için, şüphesiz para ile vatandaşlığa geçirmek işini yapmaktan da çekinmemişlerdir. Bu da eyaletin ticaretini ellerinde bulunduran yerli kişilerin işlerinin baltalanmasına götürmüştür. İmparator Nero Doğuda popüler olmak için bütün Doğunun (Hellen'lerin) haraç ve vergiden muaf olmasını emretmişti. Fakat Vespasianus, devletin malî işlerini o kadar bozuk buldu ki, eyaletlerdeki bütün muafiyetleri kaldırdı. Bilindiği gibi Roma'nın eski devirlerinde fazilet bir bakıma hürriyet demektir. Nero zamanında hürriyet Doğuda vergiden muafiyet manasına gelmiştir. İmparator Vespasianus ise Doğuyu bu hürriyetten de mahrum bırakmıştır.

Hulâsa görülüyor ki, Roma'nın bilhassa Doğu eyaletleri, muayyen bir zamanda artık, istismar, ihtikâr irtikâp ve irtişayı namussuzluk ve şerefsizlik saymayan Roma'nın yeni aristokrasisinin fodlası haline gelmişti. Cepleri doldurmayı gaye edinen ve çiftlikleri büyütmeğe yarayan müsadereler, gayri kanunî yollardan eyalet halkından para sızdırmalar, vatandaşlık haklarını para ile satmalar, velhasıl bütün yukarıdan beri sayıp döktüklerimiz, eyalet idare ve maliyesinin bozukluklarını ve böylece sistemin cihan devletinin ilk asırlarında nasıl tereddidi ettiğini açıkça anlatabilir. Bu haliyle eyaletler, siyasî entrikaların Roma'lılara büyük zenginlikler ve binnetice istikbal vaadeden, birer vasıtası haline gelmişlerdir. Bu da eyaletlerin ve bilhassa Doğudakilerin, gittikçe fukaralaşmasını, zengin şehirlerin harabe haline gelmesini, halkın bir çok yerlerden kaçıp gitmesini sonuçlamıştır. Bu ise sonunda Romalı'lara, eyaletlerde bulmayı ve kazanmayı umdukları zenginlik ve refah yerine harabe ve sefalet getirmiş ve böylece onlara çok ağır mes'uliyetler yükleyerek bir bakıma cihan devletinin de çöküşünü hazırlamıştır.